

شیوه‌های مختلف مینیاتورسازی ایران

در شماره‌های گذشته این مجله، راجع به لغت مینیاتور که از زیان فرانسه در ایران متداول شده توضیح کافی داده شد و روشن گردید که این لغت از اوایل قرن بیستم به علت فعالیت‌های مداوم هیئت علمی و باستان‌شناسی فرانسوی در ایران و جمع‌آوری آثار نقاشی‌های قدیمی که توسط عتیقه‌فروشان و دلالان آنها در کلیه شهرها و قصبات ایران به جستجو می‌پرداخته‌اند عامه فهم و رایج گردید. امروزه نیز در تمام کشورهای شرق و غرب، نقاشی‌های ظریف و تصاویر کتب خطی و ریزه‌کاری‌های محلی و ملی را مینیاتور می‌نامند.

مثلاً بجای اینکه بگویند، نقاشی ایرانی - نقاشی ژاپنی - نقاشی چینی - نقاشی هندی و غیره، می‌گویند، مینیاتور ایرانی - ژاپنی - چینی - هندی و ...

بدون شک در کشورهای غیر اروپایی نیز از همان اوایل قرن بیستم لغت نقاشی به سبک‌های کلاسیک و امپرسیونیسم که از اروپا اقتباس نموده بودند اطلاق شده است.

از نیمه دوم قرن بیستم تا کنون علاوه بر دو لغت نقاشی و مینیاتور، لغت مدرن نیز در جهان متداول شد و این لغت سوم منحصرأً به شیوه‌های نقاشی که بعد از دوره امپرسیونیسم از طریق اروپای غربی به کشورهای غیر اروپایی آمده و مورد بحث قرار گرفته اطلاق می‌شود.

اکنون چون بحث ما راجع به شیوه‌های مختلف مینیاتورسازی ایران می‌باشد و به تجویز علمای زبان و لغت‌شناس، هر لغتی که متداول و مفهوم عامه شد استعمال آن را بلا مانع تشخیص داده‌اند، لذا برای معرفی و تشریح شیوه‌های نقاشی ملی ایران از همان لغت جهانی (مینیاتور) استفاده می‌شود.

جای تردید نیست که در سال‌های اخیر تعداد علاقمندان و آشنایان مینیاتور ایران به میزان قابل توجهی رو به افزایش رفته و می‌رود، ولی اکثر آنها شیوه‌های مختلف و وجه تمایز انواع مینیاتورها را به خوبی نمی‌شناسند و شاید بعضی از هنرمندان جوان و مجموعه‌داران و علاقمندان جدید که با نقاشی‌های ملی ایران سرو کار دارند، در شناخت سبک‌ها و طریقه عمل و شیوه‌های مختلف مینیاتور ایرانی دچار ابهام باشند. لذا به منظور آشنایی بیشتر و روشن نمودن ذهن آنها لازم بود شیوه‌های متنوع مینیاتور با معرفی نمونه‌ای از هر شیوه تشریح تا راه جستجو و تحقیقات تسهیل شود

با توجه به مقدمه ذکر شده باید دانست، تکنیک مینیاتور سازی ایران بسیار متنوع است و هر یک از استادان معروف تغییراتی در روش و شیوه‌هایی که قبل از آنها موجود بوده وارد نموده اند. معه‌ذا به طور کلی و قطع نظر از تغییرات جزئی و کم اهمیت، می توان شیوه های ساخت مینیاتورهای ایران را به شرح زیر تقسیم و تفکیک نمود:

۱- مینیاتور تمام رنگ جسمی ۲- مینیاتور آبرنگ روحی ۳- مینیاتور سیاه قلم رنگی ۴- مینیاتور سیاه قلم ۵- مینیاتور سفید رنگ ۶- مینیاتور رنگ روغنی ۷- مینیاتور زیر روغن ۸- تشعیر

مینیاتور تمام رنگ جسمی

۱- رنگهای جسمی مینیاتور سازی را در گذشته با پودر رنگهای معدنی مانند سفید آب سرب، سرنج، لاجورد، سیلد، شنجرف، زرنیخ، نیل و غیره روی سنگ مسطح و صیقلی که بر اثر سائیدن زیاد، قسمت وسط آن گود می شد با قطعه سنگ صیقلی کوچک دیگر که در دست جا بگیرد ساعتها می سائیدند تا خوب نرم و قابل استفاده شود. معمولاً شاگردانی که برای تعلیم نزد استاد می آمدند در سال اول، کارشان رنگ سائیدن بود ولی سالهاست که این رویه با تأسیس هنرستانهای هنرهای زیبا و تأسیس کارخانه های رنگ سازی مدرن ترک شده است

رنگهای جسمی پس از اینکه با آب خوب سائیده شد با مقدار معینی چسب سریشم یا صمغ مخلوط می شود تا هنگام مصرف و پس از خشک شدن ثابت بماند. در بعضی کشورها برای چسب رنگ، از سفیده و زرده تخم مرغ یا محلول نبات، یا شیره انگور و مختصری روغن گلیسیرین نیز استفاده می نمایند.

رنگهای جسمی فوق الذکر که میتوان آنرا آبرنگ جسمی نیز نامید در کارخانه های رنگ سازی امروز رنگ (گواش) نامیده میشود.

بطور کلی رنگهای جسمی (گواش) مانند رنگ روغن قابلیت پوشش دارد یعنی اگر روی صفحه تیره رنگ استعمال شود رنگ زیرین خود را می پوشاند و رنگ طلایی اصل یا بدل در ردیف رنگهای جسمی می باشد.

در مینیاتور های تمام رنگ جسمی، تمام زمینه تابلو از رنگ پوشیده شده و فقط حاشیه مقوا یا کاغذ یا ورق کتاب به رنگ اصلی خود باقی می ماند.

این نکته قابل ذکر است که رنگهای جسمی مخصوص رنگ آمیزی تابلو بوده و برای ریزه کاریها و ساخت ساز (روکاری) از رنگهای روحی استفاده می کنند زیرا رنگ جسمی قابلیت کشش و نازک کاری را ندارد

مینیاتور آبرنگ روحی

رنگهای روحی بر خلاف رنگهای جسمی قابلیت پوشش ندارند. لذا باید ری زمینه های روشن مورد استفاده قرار گیرند. مینیاتورهایی که با رنگ روحی تهیه می شود، معمولاً رنگها به قدری با آب مخلوط می شود که کاملاً رقیق و کم رنگ باشد و رنگهای جسمی را نیز در صورت لزوم به همین نحو رقیق کار می کنند که زمینه اولیه تابلو به خوبی دیده شود. این نوع مینیاتورها از اواخر دوره صفویه بیشتر متداول شده و در دوره های بعد مانند زندیه و قاجاریه به میزان خیلی زیاد مینیاتور آبرنگ روحی ساخته شده است.

مینیاتورهایی که روی عاج ساخته می شود بیشتر از رنگهای روحی استفاده شده تا زمینه عاج نمودار باشد در حال حاضر هنرمندان مینیاتور ساز بیشتر از رنگهای روحی استفاده می کند ولی در بین آثار مینیاتور معاصر، رنگهای جسمی و روحی نیز در کنار هم بسیار دیده می شود.

برای چسب رنگهای روحی فقط مقدار بسیار کمی شیره انگور یا محلول قند کافی می باشد

مینیاتور سیاه قلم رنگی

مینیاتورهایی که در بعضی از قسمتهای آن رنگ به کار رفته باشد سیاه قلم رنگی می خوانند در این شیوه از مینیاتورها، رنگ طلایی حتماً به کار می رود و زمینه تابلو به حال خود باقی می ماند و قسمتهای مختصری که رنگین است بنابه سلیقه هنرمند از رنگهای جسمی و روحی توأم استفاده شده و به طور کلی قسمتهایی که به شیوه سیاه قلم کار می شود خیلی زیاد است. مینیاتورهای سیاه قلم رنگی بیشتر در دوره صفویه در آثار مینیاتورهای رضا عباسی متداول شده و تا امروز مورد نظر هنرمندان بوده و به این شیوه زیاد کار می کنند.

مینیاتور سیاه قلم

این نوع مینیاتور به طوری که از نام آن مفهوم است فقط با قلم سیاه روی زمینه های روشن کار می شود و در تمام ادوار، تحولاتی که در سبک نقاشی ایران حاصل شده وجود داشته و دارد. ولی از دوره صفویه به بعد بیشتر رایج گردیده بطوریکه کتب خطی بسیاری با شیوه سیاه قلم مصور شده و امروز نیز هنرمندان این شیوه علاقه خاصی دارند

برای تهیه مینیاتور سیاه قلم، از مرکبهای مرغوب خطاطی استفاده می کنند و هر قدر مرکب نرم تر و کشش آن بیشتر باشد قدرت قلم و امکان نازک کاری بیشتر به هنرمند می دهد

شیوه سیاه قلم را با رنگهای دیگر مانند قهوه ای تیره و حتی قرمز یا آبی تیره و به طور کلی رنگهای روحی سیر تهیه نموده اند، لیکن در هر حال از یک رنگ منحصر به فرد روحی تجاوز نمی کند و طرز کار کردن عیناً مانند مرکب می باشد. در دوره قاجاریه که مینیاتور آبرنگ به شیوه زمان تهیه می شد از مینیاتور و گل و بوته های این دوره به شیوه سیاه قلم زیاد دیده می شود

مینیاتور سفید قلم

مقصود از سفید قلم مینیاتورهایی است که با قلم سفید روی کاغذ یا صفحه تیره رنگ، نقاشی شده باشد بدیهی است به این شیوه با سایر رنگهای روشن روی زمینه تیره زیاد دیده شده و در هر حال از یک رنگ تجاوز نمی کند. بدیهی است بعضی از هنرمندان با ابتکار خود مختصری طلایی و رنگهای دیگر در تابلو سفید قلم به کار برده اند لکن عمومیت ندارد. از آثار مینیاتور سفید قلم هنرمندان معاصر نیز زیاد دیده می شود و کاملاً شناخته شده و رایج می باشد و گاه گاه از رنگهای روشن متنوع روی زمینه سیاه به صورت تابلوی بزرگ ساخته اند که در نمایشگاههای بزرگ مورد توجه واقع شده و مدال طلا به آنها تعلق گرفته ولی از نوع اخیر بسیار کم تهیه شده است

تشعیر

در مورد کلمه تشعیر و اینکه معنی لغوی آن چیست تا کنون مطالبی از طرف کارشناسان نوشته شده ولی قطعیت آن روشن نیست. قدر مسلم آن است که تشعیر به نقوش تزیینی اطلاق می شود که در حواشی کتب مصور یا در نقوش دیوار و لباسهای زربفت از حیوانات و گل و بوته و درخت نشان داده شده و عموماً با طلایی یک رنگ، روی زمینه تیره و یا با رنگ تیره تر از رنگ زمینه به مانند خود رنگ نقاشی شده است.

اصولاً تشعیر برای تابلوهای پر کار است و یک عمل تکمیل کننده به شمار می رود

مینیاتور رنگ روغن

برای تهیه مینیاتور رنگ روغن، از همان پودر رنگهای ذکر شده استفاده می شود و آن را با روغن بزرک، به طریقی که در رنگهای جسمی اشاره شد روی سنگ می ساینند و به کار می برند و امروز کارخانه های رنگ سازی در دسترس هنرمندان می گذارند و عیناً همان رنگهایی است که برای تابلوهای نقاشی رنگ و روغن به کار میرود.

معمولاً مینیاتورهای رنگ روغنی را به صورت تابلوی بزرگ می سازند یا روی دیوار بصورت فرسک تهیه می کنند. آثار مینیاتورهای معروف در چهل ستون و عالی قاپوی اصفهان و بیشتر نقاشی های دوره قاجاریه با رنگ روغن ساخته شده است.

مینیاتور زیر روغنی

این نوع مینیاتور سازی نیز با رنگهای جسمی و روحی هر دو ساخته می شود و پس از تکمیل روی آن را یک قشر روغن می زنند تا شفاف و براق شود و بر اثر استعمال پاک نشود. سابقاً برای این شیوه مینیاتور از روغن کمان که در ایران تهیه می شد استفاده می کردند ولی امروز از روغن های بسیار شفاف که زودتر خشک می شود و استحکام آن نیز بهتر از رنگ روغن کمان می باشد و در کارخانه های رنگ سازی تهیه می گردد استفاده می نمایند

معمولاً مینیاتورهای زیر روغنی برای تهیه آلبوم، جعبه، جلد کتاب، قلم دان، قاب آئینه و امثال آنهاست و باید روی جنس محکم، مانند مقوا پرس شده یا تخته یا فلز یا عاج باشد که روغن در آن نفوذ نداشته و بر استحکام کار اضافه شود و حداقل سه بار و در شرایط مختلف این قبیل اشیاء نفیس را تا ده بار روغن می زنند تا کاملاً قشر شفاف روغن به صورت ضخیم روی نقاشی را بپوشاند. در میان آثار مینیاتورهای زیر روغنی از تمام شیوه ها حتی سیاه قلم و تشعیر زیاد دیده می شود و به طور کلی کلیه سبکها در زیر روغن خودنمایی دارند.

در پایان تذکر این مطلب ضروری است که رشته هنر تذهیب کاری از مینیاتور سازی جدا نیست و شیوه های مختلف ذکر شده در تذهیب نیز عیناً بکار رفته و می توان به همین نحو انواع مختلف تذهیب را تقسیم و تفکیک نمود

مینیاتور زیر روغنی دوره قاجاریه

مینیاتور رنگ روغن دوره معاصر

حاشیه تشعیر اطراف یک تابلو مینیاتور دوره تبریز

مینیاتور سفید با زمینه سیاه - دوره معاصر

مینیاتور سیاه قلم رنگی دوره صفویه - اصفهان. قسمت کمی رنگی و بقیه با سیاه قلم می باشد

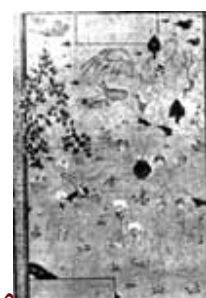
مینیاتور به شیوه هند و ایرانی اواخر دوره صفویه

مینیاتور سیاه قلم رنگی دوره صفویه اصفهان با زمینه ساده بی رنگ

مینیاتور سیاه قلم رنگی. دوره صفویه - اصفهان. قسمتی از نقش زوی حاشیه تابلو ادامه یافته است

مینیاتور سیاه قلم رنگی روحی اواخر دوره ایلخانی هرات